

Марія Кравчик

ПЕРШЕ ЗАСІДАННЯ НОВОГО СЕМІНАРУ З ІСТОРІЇ МОДЕРНОЇ ФІЛОСОФІЇ

З 10 по 12 серпня 2021 р. в Одесі відбулася перша сесія семінару *Philosophia perennis*, організованого журналом *Sententiae* і двома науковими товариствами при Українському філософському фонді: Спілкою дослідників модерної філософії (Паскалівським товариством) і Кантівським товариством України. Загальна тема цієї сесії – «Еволюція поняття свідомості в модерній філософії». Ініціатором проекту став відомий дослідник німецької філософії XVII–XVIII ст. професор Сергій Секундант. Майданчик для проведення семінару й організаційні питання забезпечив Національний університет «Одеська юридична академія». Планується, що семінар буде регулярним, збиратиметься кілька разів на рік, включаючи онлайн засідання й підсумкову триденну літню сесію в Одесі.

10 серпня робота семінару розпочалася з короткої екскурсії Відділом рідкісних видань Наукової бібліотеки Національного університету «Одеська юридична академія». Після цього учасники семінару дали короткі інтерв'ю телеканалові «Репортер» щодо цілей і особливостей заходу, а також висловили подяку НУ ОЮА за гостинність. Перше засідання в Зеленій залі зазначеного університету відкрив Денис Яковлев (декан факультету психології, політології та соціології), що звернувся з Вітальним словом до учасників. Модератором семінару було обрано Сергія Секунданта. Також було вироблено регламент, прийнятний для ґрунтового фахового спілкування. Після цього було виголошено й обговорено дві перші доповіді.

Олег Хома запропонував для обговорення тему «Чи є Декартова *conscientia* “внутрішнім чуттям”? Внутрішній досвід і “*intima cogitationis meae*”». На думку доповідача, уведене Декартом у філософський лексикон поняття «свідомості» (*conscientia*) істотно відрізнялося від подальших тлумачень цього поняття. Уже Мальбраншеве тлумачення останнього просто як позбавленого певності «внутрішнього чуття» не є властиво картезіанським. Для Декарта свідомість – не пізнавальна інстанція, це лише аспект мислення, неможливий поза структурою останнього. Навівши перші дві дефініції з «Підстав, викладених у геометричний спосіб...», доповідач сконцентрував увагу на зв'язку свідомості з «формами думок», тобто з ідеями. Декартове «я мислю» не має внутрішньої рефлексивності, воно не перетворює себе на предмет, що виражається мовою феноменів. Отже, Декартова філософія, згідно з цим тлумаченням, не є «прототрансцендентальною». Формулою, що виражає суть свідомого мислення, є не «*cogito me cogitare*», а «*videre video*»

© М. Кравчик, 2021

(М. Анрі, Ж.-Л. Марйон, інші). Звідси доповідач зробив три висновки: про «пірроністську модель», що лежить в основі Декартової концепції «Я», про те, що субстанцією в Декарта є не мислення як таке, а тільки «річ, що мислить», і про істотність божественного творіння для останньої. Отже, для набуття трансценденталістської перспективи Декартова концепція досвіду Я мала бути істотно переосмислена. Натомість присутне в IV Медитації поняття «внутрішнього моєї думки» (*intima cogitationis meae*), налаштовуваного Богом, є справжнім ключем до розуміння вольової дії, що є істотним компонентом Декартових концепцій «свободи» і «природного світла». Саме «внутрішнє моєї думки» дозволяє зрозуміти як статус свідомості, так і відсутність поняття «самосвідомості» в Декартовому вченні.

Андрій Дахній у доповіді «Від *Bewusstsein* (свідомості) до *Dasein* (ось-буття): “герменевтизація” феноменологічного проєкту та її наслідки» проаналізував співвідношення феноменологічних проєктів Едмунда Гусерля і Мартина Гайдегера. Останній суттєво видозмінив проєкт вчителя, вдавшись до його герменевтизації через використання, зокрема, альтернативного щодо *Bewusstsein* поняття ось-буття (*Dasein*), причому справі трансформації значною мірою слугували античні й частини християнські джерела. На конкретному прикладі було показано, як через творче прочитання історії філософії оновлювалася філософія сучасна. Зокрема, вказувалося на плідність Аристотелевого поняття *phronesis* (а також поняття Дунса Скота *haecceitas* і деяких інших ресурсів) для «праксеологічного» повороту Гайдегерового мислення, подолання останнім Гусерлевого теоретичного редукціонізму. У підсумку, Гусерлева інтенційність свідомості перетворилася в ученні Гайдегера на турботу з боку ось-буття. Також були простежені вельми плідні наслідки герменевтизації для філософії ХХ та початку ХХІ ст. (на прикладах екзистенціалізму Ж.-П. Сартра, філософської герменевтики Г.-Г. Гадамера, деконструктивізму Ж. Деріда та феноменології дару Ж.-Л. Марйона). На матеріалі історії феноменології (Гусерль – Гайдегер) було також розглянуто класичний для західної філософії сюжет «вчитель-учень», моменти як спадкоємності, так і розриву, причому як на ідейно-світоглядному, так і на особистісному рівнях.

11 серпня в доповіді «Ляйбніц, Вольф і Тетенс: трансформація поняття “*Bewusstsein*” у німецькій філософії Нового часу» Сергій Секундант приділив особливу увагу причинам, які зумовили запровадження Християном Вольфом поняття *Bewußtsein*. Доповідач проаналізував ті особливості філософії Ляйбніца, які заклали основу зазначеного Вольфового поняття. Зокрема, ішлося про Ляйбніцеве доповнення Декартової очевидності існування того, хто мислить, не меншою очевидністю існування мислимого. Особливу увагу було приділено зв'язкові між Вольфовим *Bewußtsein* і розрізненням змісту мислення. Було простежено подальшу трансформацію цього Вольфового поняття у філософії Тетенса, зокрема наголошено на її протофеноменологічних рисах.

Віталій Терлецький висвітлив тему «Модель самосвідомості в Канта». Він констатував, що поняття «самосвідомість» відіграє суттєву роль передусім у Кантовій теоретичній філософії, а саме у двох контекстах: у дедукції категорій і в критиці хибних висновків раціональної психології. У першому випадку йдеться про функцію самосвідомості при обґрунтуванні тези, що категорії мають необхідний стосунок до досвіду. У другому випадку мається на увазі теза про пізнання душі як якісно простої, нумерично тотожної, просторово відносної субстанції.

Для першого контексту Кант обстоює функціональне розуміння самосвідомості як «трансцендентальної єдності» (KtVB 132), що її забезпечують категорії. При цьому вагомим виявляється положення, що синтез предметної свідомості та синтез самосвідомості виконуються одним і тим самим актом.

Для другого контексту думки характерною є позиція, що самосвідомість не дає привілейованого когнітивного доступу до самості, оскільки Кант стверджує рівнозначність предметів внутрішнього і зовнішнього досвіду. Самосвідомість у критичній філософії постає певною когнітивно значущою структурою, яка уможлиблює предметне пізнання, але сама ніколи не стає предметом такого пізнання.

Хоча Кантова версія самосвідомості й репрезентує егологічну модель, що перебуває в рамках картезіанської традиції, однак Кантова метафора про «Я мислю» як «носія/засобу/сполучника» (Vehikel) усіх наших уявлень дає змогу розглядати цю версію як антисубстанціалістську відповідь на фундаментальне питання про підвалини людського пізнання взагалі.

12 серпня Іван Іващенко виголосив доповідь «Поняття свідомості у Вступі (Einleitung) до “Феноменології духу” Гегеля». Було розглянуто структуру аргументу в абзацах № 10–15 «Вступу» до ФД. Ішлося про увиразнення необхідного зв'язку предметної свідомості та свідомості себе самої, а також конституювальної сили останньої. Було констатовано, що для предметної свідомості, яку Гегель позначає за допомогою займенникового скорочення іменника свідомість (das Bewußtsein) у давальному відмінку (ihm, тобто для неї, їй), конституювальна сила свідомості себе самої дається нетематично, імпліцитно. Експліцитно ж ця конституювальна сила дається для свідомості себе самої, що Гегель увиразнює за допомогою прийменника (für es). Гегелів епістемологічний проєкт, згідно з І. Іващенко, полягає в подоланні трансцендентності першого предмета (для природної свідомості – абсолютного) і переході до другого предмета (як частини знання). Доповідач виголосив тезу, згідно з якою трансценденталістським Гегелів проєкт робить те, що для самої свідомості, яка набуває досвід самої себе, цей перехід є імпліцитним, але для нас (für uns), тобто з позиції трансцендентального філософа, який увиразнює умови можливості знання та істини, – експліцитним. Іншими словами, трансцендентальна свідомість (“для нас”) – це емпірична або природна свідомість (“для свідомості”), умови можливості якої експліковано.

На цьому було вичерпано програму доповідей, кожна з яких супроводжувалася дискусією, адже їхні доволі різнопланові сюжети мали чимало точок перетину й увиразнили низку етапів розвитку поняття «свідомість» у Західній філософії XVII–XX століть.

Після останньої доповіді відбувся Круглий стіл «Історія модерної філософії в Україні: дослідницький і освітній контексти». До участі в цьому заході долучилися викладачі філософських дисциплін, що представляють різні одеські виші, а також студенти. Виступи учасників Круглого столу були присвячені обговоренню кількох тез, запропонованих Олегом Хомотою і люб'язно наданих для цієї публікації.

«1. Історія філософії (у тому числі й модерної) як дисципліна переживає в Україні ту саму тривалу кризу, що стосується як української філософської спільноти, так і академічної галузі в цілому.

2. Головним кризовим явищем в царині історії філософії є криза експертного знання, зумовлена неспроможністю панівних в Україні бюрократичних моделей управління наукою й освітою відрізнити якісний фаховий рівень від імітації.

Отже, ці моделі тривалий час сприяють розростанню імітації, знецінюючи тим самим базові критерії професіоналізму. Зокрема, в історико-філософській галузі постали такі ганебні явища, як «дослідження», що не спираються на оригінальні тексти (через мовну некомпетентність їхніх авторів), і «винайдення велосипедів», зумовлене неознайомленістю не лише із закордонними, але й із українськими сучасними дослідженнями.

3. Зазначена загальна криза підважує перспективи традиційної вищої освіти в Україні, що вже нині призводить до відтоку студентів з вітчизняних університетів. Ідеться не лише про закордонних конкурентів, а про появу (поки що нечисленних, але перспективних) внутрішніх освітніх проектів, що готові скористатися слабкостями наявних університетів. За умов, що склалися, закордонну освіту, а надто – появу нових вітчизняних освітніх альтернатив слід безумовно вітати, оскільки йдеться про речі, здебільшого корисні для інтелектуальної культури в Україні.

4. Специфічною проблемою вітчизняної філософської спільноти є фактичне припинення (з 2015) притоку молодих фахівців у галузь, тобто поступове її «вимирання». У перспективі найближчого десятиліття кадрова проблема може стати чинником, що істотно послабить в Україні позиції філософії як галузі знання (якщо в деяких університетах філософські програми *вже зникли* внаслідок погано продуманих освітніх реформ 2015 року, то представленість філософії в майбутніх перспективних проектах перебуває під питанням через відсутність кваліфікованого молодого покоління фахівців, відповідного сучасним вимогам).

5. Натомість протягом останніх 6-7 років істотно зростає позауніверситетський суспільний запит на якісну філософію. Уперше за час незалежності ми є свідками фінансово підкріпленого запиту громадянського суспільства на якісне філософування (освітні проекти, переклади, експертне знання тощо). Малі поки що масштаби цього запиту компенсуються непоганою динамікою зростання.

6. Цей суспільний запит міг би стати рятівним колом для філософії в Україні, однак теперішня університетська система поки не здатна дати на нього гідну відповідь. Адже він пов'язаний із потребою в якісних фахівцях, належну кількість яких неможливо підготувати в умовах імітації.

7. За умов, що склалися, ключову роль в дотриманні фахових стандартів можуть відіграти самодіяльні наукові спільноти (наукові товариства). Головні переваги останніх – неформальний характер і самоорганізація – дозволяють легко уникнути проблем, нерозв'язних для університетської системи. Обравши адекватні принципи функціонування, такі спільноти мають усі можливості обстояти свій вибір у комунікативній практиці, залучаючи до неї лише тих, хто готовий і здатний працювати на відповідному рівні.

8. Такі товариства неминуче мають утворити ті структури, які усталять їхню діяльність: передовсім ідеться про комунікативні майданчики і рецензовані видання. За будь-якого стану університетів ці структури дадуть змогу підтримувати стандарти філософування, тобто комунікативне середовище, здатне відповісти на суспільні запити.

9. Ці товариства обов'язково мають подбати також і про створення нових структур фахової підготовки, щоб компенсувати недоліки теперішніх філософських факультетів, чия здатність реагувати на нові виклики (ба навіть здатність їх бачити й аналізувати) є вельми проблематичною. Зрозуміло, що така співпраця потребує принципово нових форм взаємодії з громадянським суспільством, що лише мають

бути вироблені. Але без вироблення зазначених форм вельми проблематичними є перспективи і вітчизняної філософії як складника інтелектуальної культури, і цієї культури в нашій країні.

10. Фактично ідеться про пошук механізмів збереження філософії як фахової справи в Україні протягом найближчих 10-20 років. Це збереження вельми ускладнене як через освітню політику, що стимулює нерозумний егоїзм університетських спільнот (несумісний з комплексним характером вищої освіти), так і через неготовність української філософської спільноти вийти за межі «інституційної УРСР», тобто знайти ті формати фахового існування, що не залежать від успадкованої кризи освітніх структур.

11. Ті виклики, що постають перед фаховою спільнотою в Україні, пов'язані не лише із загрозами, але й із новими можливостями. Але скористатися цими можливостями ми зможемо лише радикально змінивши спосіб існування й фаховий етос. Наукові товариства повинні стати середовищем, де немає місця етосові безпорадного придатка (пост)радянського університету, готового грати за написаними згори (хай якими безглуздими) сценаріями. Настав час згадати, що філософія завжди була справою компетентних автономних спільнот (від середовища Сократових слухачів – до середовища ЄСФ), натхненних особливим громадянським етосом. Наше виживання як спільноти багато в чому залежить від того, наскільки ми усвідомлюємо себе громадянами *La République des Lettres*. І наскільки готові діяти як її громадяни.»

В обговоренні висловлювалися міркування як стосовно вад вітчизняної освіти (нездатність запровадити засади справжньої конкурсності, неспроможність залучити навіть тих якісних фахівців, що вже нині живуть в Україні), так і стосовно перспективи нових наукових товариств, що мають виникнути. Було відзначено дивний парадокс: філософи, претендуючи на осмислення суті суспільних процесів, виявляються дивовижно неохочими (чи нездатними?) до осмислення становища й перспектив філософії та філософської спільноти в сучасному українському суспільстві. Зазначений парадокс свідчить про глибокий вплив інституційної безпорадності філософської спільноти на її аналітичні можливості, що межує зі втратою інстинкту самозбереження. Було відзначено, що фактична безсуб'єктність філософської спільноти робить її об'єктом суто інструментальних владних впливів, неспроможним навіть усвідомити власні засадові інтереси. Було виражене обережне припущення, що філософський конгрес «Філософія в Україні, філософія для України», можливо, призведе до якоїсь позитивної динаміки в цій ситуації.

Учасники семінару, скориставшись присутністю голів як Паскалівського, так і Кантівського товариств при Українському філософському фонді, вирішили 2022 року інтенсифікувати роботу семінару «*Philosophia perennis*», продумати нові формати його функціонування, зокрема, залучення студентів і аспірантів. Також ішлося про планування програми майбутніх семінарів і організаційні питання, пов'язані з цим.

Одержано /Received 13.08.2021

Maria Kravchyk

First session of a new seminar on the history of modern philosophy

Report on the first session of the seminar “Philosophia perennis” (“Evolution of the concept of consciousness in modern philosophy”), organized by the journal *Sententiae* in collaboration with the Union of Researchers of Modern Philosophy (Pascal Society) and the Kant Society of Ukraine (August 10 -12, 2021, Odesa).

Марія Кравчик

Перша сесія семінару з історії модерної філософії

Звіт про першу сесію семінару «Philosophia perennis» («Еволюція поняття свідомості в модерній філософії»), організованого журналом *Sententiae* у співпраці зі Спільною дослідників модерної філософії (Паскалівським товариством) і Кантівським товариством України (10-12 серпня 2021 р., Одеса).

Maria Kravchyk, PhD in Philosophy, Associate Professor of the International Humanities University (Odesa, Ukraine).

Марія Кравчик, к. філос. н., доцент Міжнародного гуманітарного університету (Одеса).

e-mail: m_kravchik@ukr.net
